

Jasna Jeličić-Radonić - Ana Sedlar

Topografija antičke Salone (III)

Salonitanska *Urbs occidentalis*

Jasna Jeličić-Radonić
HR, 21000 Split
Filozofski fakultet u Splitu
Odsjek za povijest
umjetnosti
Sinjska 2

Salonitanska *Urbs occidentalis* nastaje podizanjem novoga prstena bedema oko suburbija sa zapadne strane stare gradske jezgre (*Urbs vetus*) pod prvim barbarskim pritiskom na granice Rimskog Carstva za vrijeme cara Marka Aurelija (170.). U novom gradskom prostoru obuhvaćen je ranije sagrađeni amfiteatar i dio nekropole koji otada prestaje biti u funkciji. U kasnoj antici nastaje trobrodna bazilika uz *Via Principalis*. U ovom radu iznosi se pregled dosadašnjih istraživanja spomenika u zapadnom dijelu grada (*Urbs occidentalis*).

Ana Sedlar
HR, 21000 Split
Filozofski fakultet u Splitu
Odsjek za povijest
umjetnosti
Sinjska 2

Ključne riječi: Salona, *Urbs occidentalis*, bedemi, gradska vrata, amfiteatar, *basilica occidentalis*, zapadna nekropola

UDK: 904:72(497.5 Solin)“652“

Pregledni članak
Primljeno: 13. srpnja 2011.

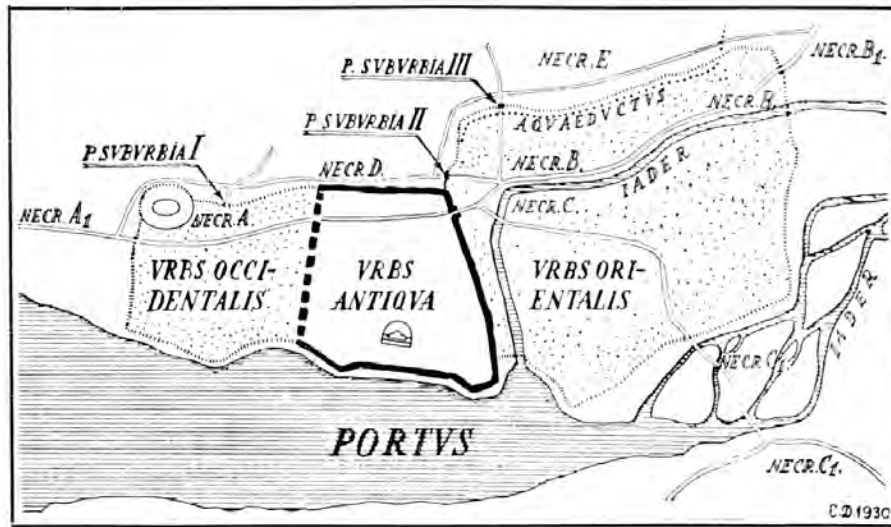
Salonitanska *Urbs occidentalis* nastaje u vrijeme cara Marka Aurelija (170.) kada se, pod pritiskom prvih naleta barbara Kvada i Markomana na granice Rimskog Carstva, prostrani suburbiji sa zapadne i istočne strane prvobitne gradske jezgre Salone (*Urbs vetus*) osiguravaju novim prstenom gradskih zidina. Na osnovi ranijih istraživanja prvenstveno Francesca Carrare, koji poduzima prva iskopavanja salonitanskih bedema i kula potaknut netočnostima dotad postojećih topografskih planova Salone, Ejnar Dyggve je utvrdio osnovni razvoj grada.

»Prigodom topografskih istraživanja 1929. godine uspio sam utvrditi da se Salona dva puta širila (sl. I 5). Oba su proširenja poganskog doba, a poduzeta su i u zapadnom i u istočnom pravcu. Na taj se način lako može objasniti zbog čega se Salona ranije vrlo često spominje u množini *Salonae*. Istovremeno mi je uspjelo dokazati da je najstariji središnji dio grada bio grčkog podrijetla, što je potvrda da poganski kapitolij, tada još neubiciran, treba tražiti u tom dijelu grada.«¹

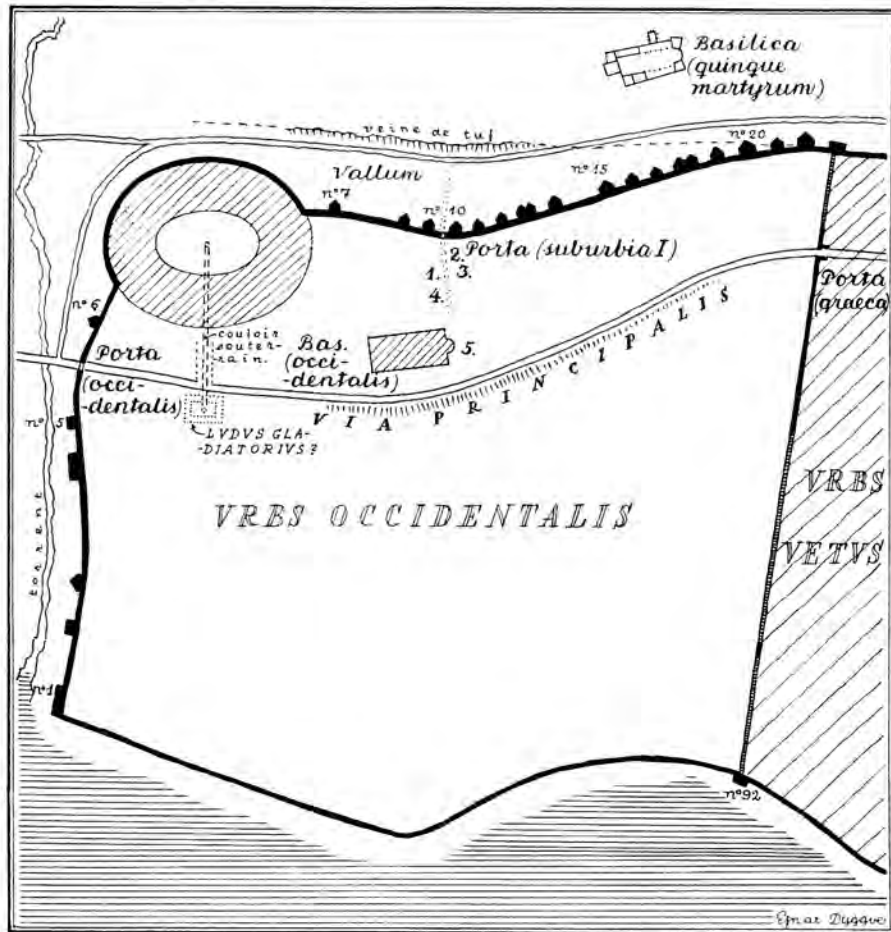
Početkom 19. stoljeća, kada započinju prva sustavna istraživanja Salone osnivanjem Arheološkog muzeja u Splitu, nastoji se utvrditi perimetar antičkoga grada. Tada

se vidljivi ostaci pojedinih dijelova zidina i kula snimaju i ucrtavaju na nove planove poput onoga koji je izradio Vicko Andrić (1821.) ili Carlo Lanza (1826.). Međutim, nije bilo dovoljno dokumentirati samo ono što je bilo uočljivo na terenu, a što je ponekad dovodilo do izvjesnih nejasnoća izraženih na tim nacrtima. Stoga je Francesco Carrara prionuo arheološkim istraživanjima ne bi li se spoznao stvarni izgled i veličina grada. Tijekom više navrata, od 1846. do 1849., otkrio je sjevernu i zapadnu stranu bedema te djelomično južnu jer se bedem gubio pod morem i močvarnim područje na ušću rijeke. Carrara je sondažnim iskopavanjima samo odredio pravac istočnih zidina jer se nad njima pružala carska cesta prema Klisu. O istraživanju zapadnih bedema iznosi sljedeće: »Prva strana na zapadu, osobito na dijelu blizu mjesta gdje se linija zidina savija prema sjeverozapadnom kutu, ima nekoliko mjesta gdje su zidine veoma dobro očuvane, ali su kule gotovo sasvim pod zemljom. Na drugoj, sjevernoj strani, zidine i kule su na takav način uništene i prekrivene zemljom da mi je valjalo svuda iskapati da bih pronašao gornje tragove. (...) Druga strana na zapadu, od amfiteatra do mora veoma je uništena, međutim, svladavši poteškoće koje su se pojavi-

1 E. Dyggve 1996, str. 26.

Slika 1
Plan razvoja grada Salone (Ejnar Dyggve)

Slika 2
Salonitanska Urbs occidentalis (Ejnar Dyggve)

le, mogao sam ih posve ogoliti do mjesta gdje ih prekriva more.«²

Na osnovi otkrivenih nalaza Francesco Carrara dao je napraviti plan koji predstavlja podlogu svih budućih salonitanskih planova. Ejnar Dyggve je nastavio Carrarina istraživanja, koja se u većini slučajeva više nisu mogla ponoviti zbog promjena na terenu tijekom vremena. Prema tome izradio je rekonstrukciju salonitanskoga perimetra sa svim kulama i zaključio da se grad dva puta širio, i to u istočnom i zapadnom smjeru od najstarije gradske jezgre koju je ubicirao u središnjem dijelu (*Urbs vetus*). Na području prvobitnih suburbija formiraju se *Urbs nova orientalis* i *Urbs nova occidentalis*, kako ih je nazvao Ejnar Dyggve, i to istovremeno, jer se bedemi ne razlikuju u strukturi gradnje. Taj znatni fortifikacijski zahvat povjeren je lokalno stacioniranim vojnim jedinicama koje su pod nadzorom vojnih zapovjednika izgradile pojedine segmente bedema. Na dosad pronađenim natpisima, od kojih su dva još uvijek sačuvana *in situ* na vanjskom plaštu sjevernih bedema, saznajemo da su u tome poslu sudjelovale Prva i Druga kohorta Delmata te *vexillationes* legije Druge Pije i Treće Konkordije, posebno detaširane iz Panonije.³

Novi dio zapadnoga grada, *Urbs occidentalis*, započinjao je od zapadnih bedema stare gradske jezgre čije je nisko sačuvane ostatke prepoznao Ejnar Dyggve te našao zapadna vrata, koja je nazvao *Porta Graeca*. Glavna gradska ulica *Via principalis* povezivala je unutar *Urbs vetus* navedena vrata s onim istočnim, *Porta Caesarea*. Na tom pravcu gradskog dekumana pružale su se dotad prilazne ceste koje postaju gradske ulice unutar novih bedema te se na njihovu završetku postavljaju nova gradska vrata, na istoku tzv. *Porta Andetria* i na zapadu tzv. *Porta occidentalis*, nedavno revizijski istražena. Odatle su se nastavljale ceste za važne prometne pravce prema unutrašnjosti na sjeveru, odnosno prema Trogiru na zapadu.

Osim tih glavnih gradskih vrata postojao je niz sporednih ulaza u grad kojima se odvijao lokalni promet prema sekundarnoj cestovnoj mreži. Na sjevernoj strani gradskih zidina dosad su pronađena tri takva uska prilaza gradu iz salonitanskih polja, od kojih se u zapadnom novom dijelu grada (*Urbs occidentalis*) nalaze *Porta suburbia I*, kako ih je nakon istraživanja nazvao Ejnar Dyggve. To su jednostavna uska vrata za koja je kao nadvratnik sekundarno upotrije-

bljena poznata stela Gaja Utija. Vrata su bila osigurana kvadratnim kulama koje su naknadno pojačane trokutastim prizmama te su u kasnoantičkim nesigurnim vremenima bila zazidana.⁴

Na tom, prvotno slobodnom, prostoru podignut je amfiteatar i isplanirana nekropola koja se od *Porta Graeca* pružala uz cestu u pravcu zapada. Cesta je, vjerojatno zbog organizacije grobnih parcela, skretala od prvotnoga smjera koji je vodio prema glavnom istočnom ulazu u amfiteatar. Znatne segmente masivnoga murazza građena od megalitskih kamenih blokova, uočili su već Carlo Lanza i Francesco Carrara prilikom istraživanja te ih ucrtali na planovima Salone. Tragovi zidova tih grobnih areala u tehnicu rustičnoga *opus quadratum* i danas su vidljivi na terenu.

Formiranjem novoga dijela grada *Urbs occidentalis* bedemima je obuhvaćen amfiteatar i dio zapadne nekropole koji otada prestaje biti u funkciji. Brojni nadgrobni spomenici stoga su upotrijebljeni kao građevinski materijal za izgradnju novoga prstena bedema te su na taj način u njima sadržani dragocjeni podaci - izvori prvoga reda za poznavanje ranoga salonitanskog razdoblja.

Zapadni bedemi i gradska vrata

Zapadni bedemi su istraživani u više navrata, a nedavno su istraživana i zapadna vrata, *Porta occidentalis*. Budući da su rezultati arheoloških iskopavanja često samo preliminarno objavljeni, pojedini istraživači donose uz nove nalaze i arhivsku dokumentaciju. Tako je Mihovil Abramić pronašao zaboravljene crteže zapadnih bedema i porušenih kula:

»Tom prigodom morao sam se baviti također zapadnim gradskim zidinama, koje su podignute god. 170. n.e., kada je prijetila pogibelj provale Kvada i Markomana. Za zidanje tog bedema upotrijebljeno je mnogo balvana, natpisa i reljefa iz obližnje nekropole. (...) Za jednu četverokutnu kulu bilo je uzeto mnogo epigrafičkog materijala iz nekropole. Nažalost, ova vrlo karakteristična kula morala je biti rušena radi gradnje željezničke pruge Split-Knin. (...)

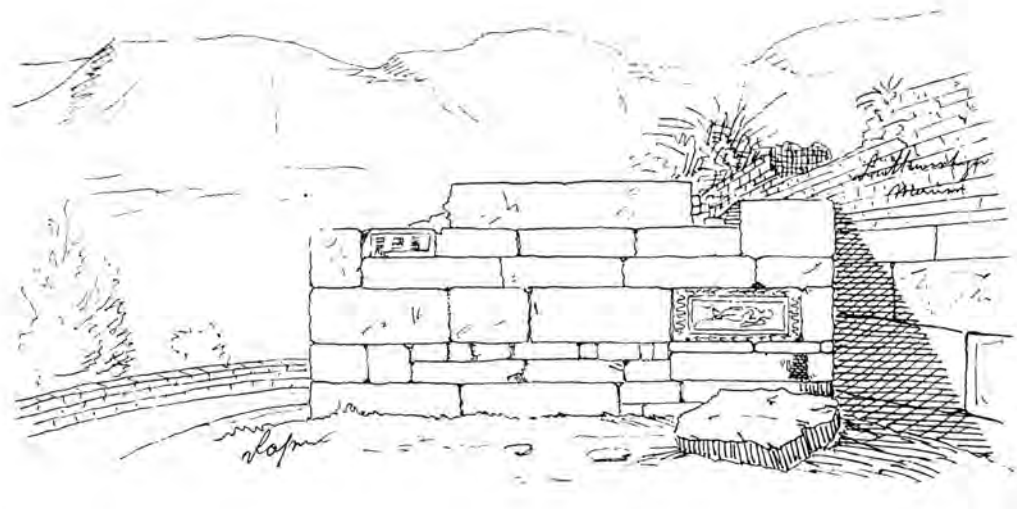
Naknadno sam našao u arhivu Arheološkog muzeja, odnosno Konzervatorskog zavoda, u Splitu jedan oleat, koji nam prikazuje zapadni gradski bedem stare Salone, gdje je označena porušena kula (A) te druga, koja tada još nije bila demolirana, ali se morala rušiti (B).«⁵

2 F. Carrara 1991, str. 145.

3 J. Jeličić-Radonić 2007, str. 15.

4 E. Dyggve 1931, str. 21-23; J. Jeličić-Radonić 1997-1998, str. 17-18.

5 M. Abramić 1953, str. 162.

Slika 3
Crtež kule uz zapadne bedeme (po Mihovilu Abramiću)

Godine 1986. i 1987. provedena su zaštitna istraživanja zapadnih bedema i nekropole, pod vodstvom Arheološkoga muzeja u Splitu, preko koje je izgrađena suvremena prometnica Solin - Kaštela. U izvještaju o istraživanjima lokalitet je imenovan kao Sektor II (od položaja Jezerine do zapadnih gradskih bedema; dio zapadne nekropole unutar grada) i Sektor III (dio zapadnoga bedema i nekropole izvan grada, tzv. Dolac). U Sektoru II pronađena su dva arhitektonska sklopa, dio antičke ulice te krajnji zapadni dio antičke ceste za Trogir koji je ostao unutar grada. Južni rub ceste čine veliki blokovi (ostaci ogradnih zidova grobnih parcela). Tu je pronađeno i 30 grobova te jedan opljačkani sarkofag s poklopcem »na dvije vode« i akroterijima. Sjeverni rub ceste nije istražen.⁶

O istraživanjima zapadnog bedema na Sektoru III u izvještaju se iznose sljedeći podaci: »Južno od kaštelanske ceste istražen je dio zapadnih bedema u dužini od 11, 8 m. Unutrašnje (istočno) lice bedema građeno je od pravilno tesanog kamena manjih dimenzija koje leži na temeljnoj stopi. Vanjsko (zapadno) lice građeno je od nemarno složenih velikih blokova. Međuprostor je ispunjen neobrađenim kamenjem pomiješanim sa žbukom. Bedem je širok 2,5 m. Na zapadno lice prislanja se okomit zid na bedem. Sačuvan je u nivou temelja, a u nj je ugrađen stupić ili postolje od vapnenca izrađeno u obliku košarice od pruća uvezane konopom. Vjerojatno se radi o sjevernom zidu jedne od gradskih kula.«⁷

Na temelju navedenih zaštitnih arheoloških istraživanja Željko Miletić ističe upotrebu spolija, osobito nadgrobni spomenika i blokova murazza u zapadnim bedemima:

»Nove gradske zidine građene su od sitnijeg lomljenog kamena utopljenog u obilnu žbuku. Međutim, u pojedinim, osobito njenim zapadnim, dijelovima bedemi su ojačani već obrađenim, gotovim materijalom koji su pružale nekropole, posebno zapadna. Osim ara, stela i dijelova arhitekture većih spomenika, preuzeti su i blokovi murazza i ugrađeni u lice bedema. (...) Murazzo neposredno istočno i zapadno od *Porta occidentalis* potpuno je uništen korištenjem materijala za gradnju bedema.«⁸

Prilikom tih istraživanja otkrivena su u sklopu bedema i zapadna gradska vrata, *Porta occidentalis*, također samo preliminarno opisana.

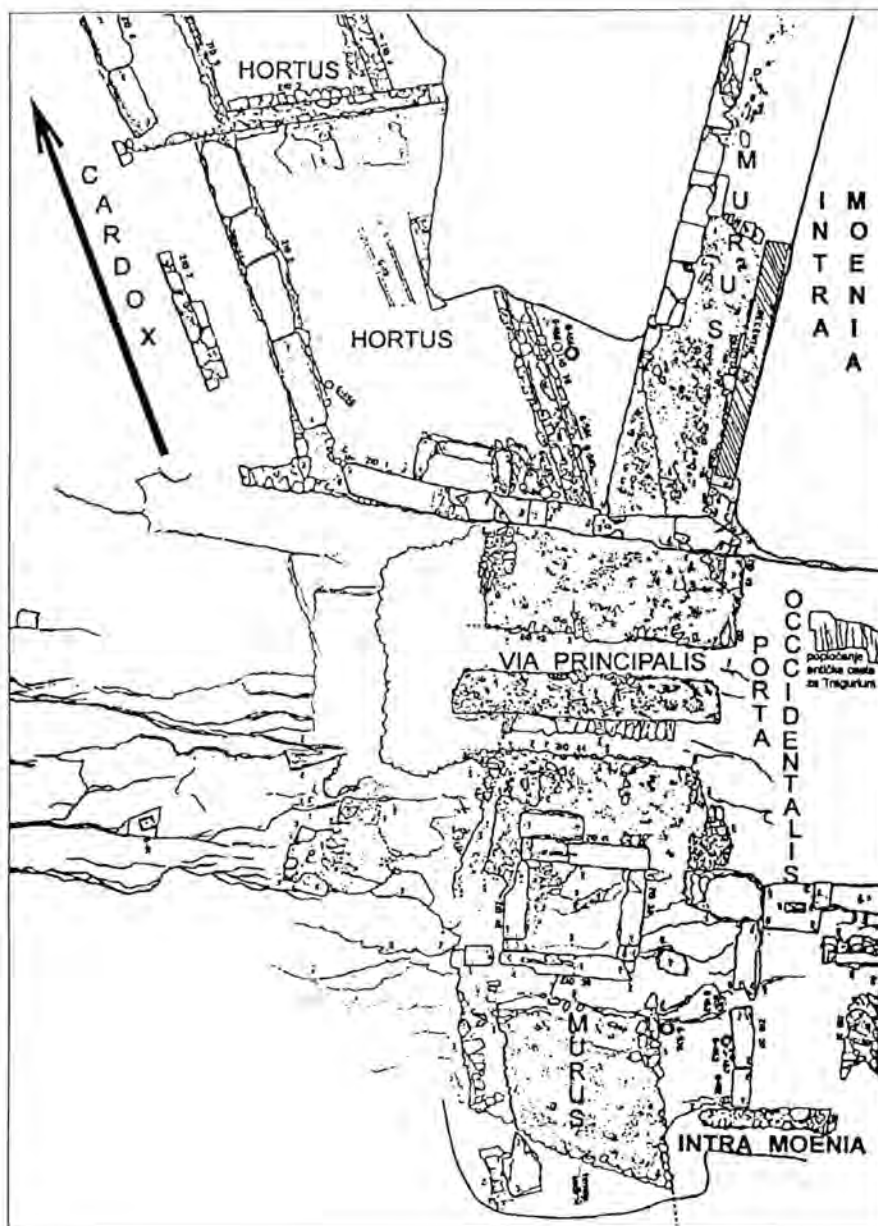
»Pošto su uklonjeni asfaltni i betonski sloj ceste uz amfiteatar kao i potporni zid ceste građene 1915., otkrivena su zapadna gradska vrata (*Porta occidentalis*). Cesta je nalegla na južni dio vrata koji je slabo očuvan. Kroz vrata prolazi antička cesta za Trogir čiji je sjeverni ogradni zid (murazzo) u vratima dobro očuvan. Građen je od većih blokova, a južno lice koje gleda na cestu bolje je obrađeno. Na taj zid se kasnije naslonio sjeverni trakt bedema. U bedeme, sjeverno i južno od vrata, bio je ugrađen veći broj ulomaka nadgrobni spomenika. (...) Ostaci bedema s južne strane vrata sačuvani su samo u nivou temelja, a na nekoliko mjesta su ih probili električni kabeli koji su bili pod naponom za vrijeme istraživanja.«⁹

6 J. Mardešić 1988, str. 309-314.

7 J. Mardešić 1988, str. 310.

8 Ž. Miletić 1988-1989, str. 65.

9 J. Mardešić 1988, str. 311.

Slika 4
Tlocrt zapadnih gradskih vrata - *Porta occidentalis* (po Željku Miletiću)

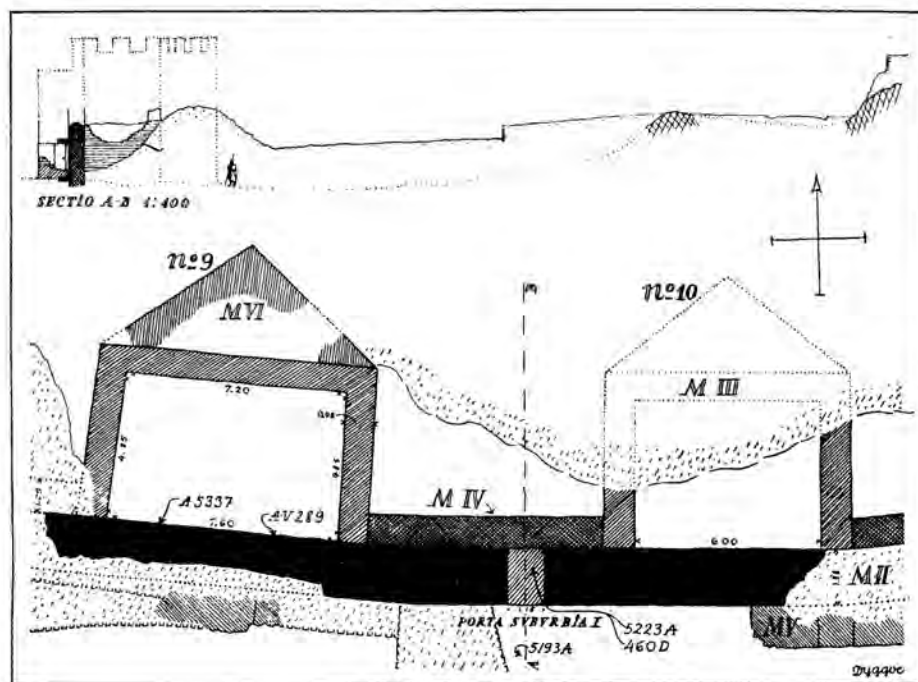
Amfiteatar

Najmonumentalnija salonitanska građevina – amfiteatar - ucrтана je na mnogim kartografskim prikazima Salone i splitskoga zaleđa te je nezaobilazna u izvješćima putopisaca i ljubitelja starina. Simbol romanizacije, prvotno podignut na periferiji grada, postaje izgradnjom novoga prstena gradskih bedema oko zapadnoga suburbija integralni dio novoformiranoga gradskog prostora *Urbs*

occidentalis. Velebno zdanje, poput repera na samom kraju antičkog grada, privlačio je pažnju prvih istraživača koji navode da je »najvećim dijelom uništen, skoro do temelja«. ¹⁰

Na početku 19. stoljeća arheološka iskopavanja amfiteatra pokreće prvi dalmatinski konzervator Ivan Luka Garagnin. ¹¹ U svojoj drugoj kampanji iskopavanja, u lipnju 1805., razotkrio je djelomično amfiteatar, odredio je nje-

10 F. Lanza 1856, str. 20.

Slika 5
Nacrt Porta suburbia I (Ejnar Dyggve)

Slika 6
Pogled na amfiteatar na početku istraživanja

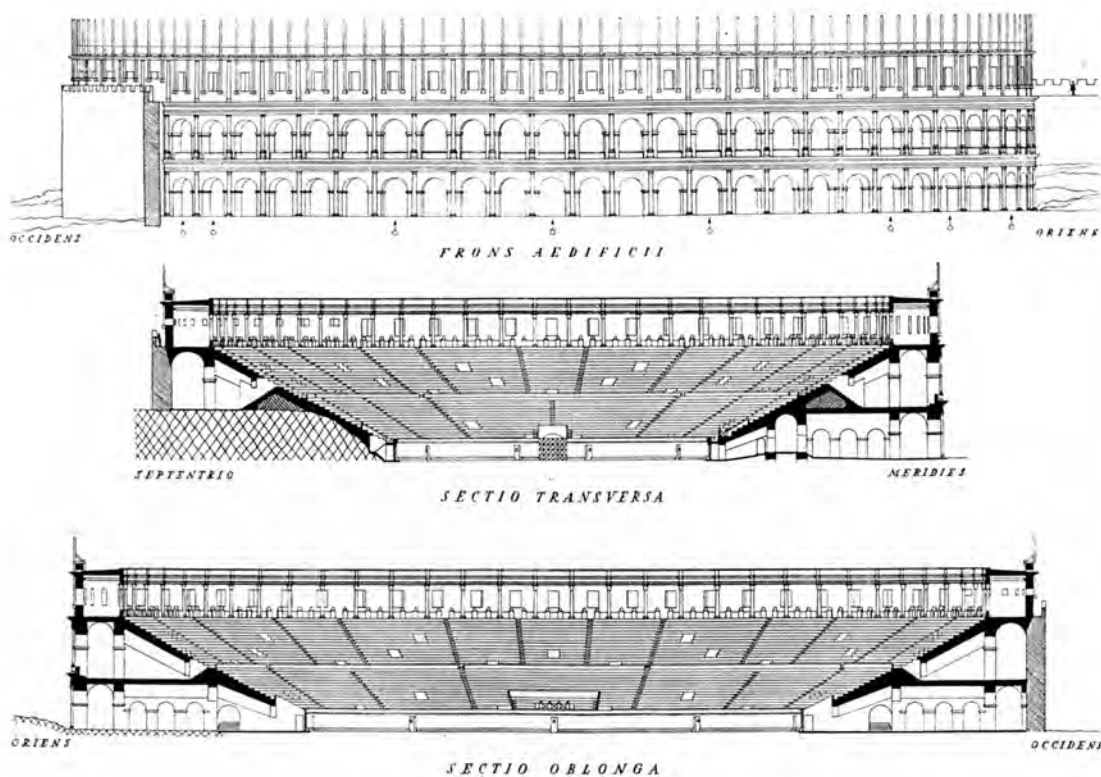
gov elipsoidni oblik, opisao lukove te je našao dosta natpisa, skulptura i čitav niz sitnih arheoloških predmeta.¹²

Tijekom iskopavanja vođenih godine 1846. Francesco Carrara otkrio je istočni ulaz i dijelove amfiteatra do točke gdje se sjeverna strana antičkih bedema spaja s amfiteatrom te početak zapadnoga dijela gledališta, o čemu izvještava stručnu javnost: »Istina je da se sjeverne gradske zidine prekidaju na spoju sa zidovima amfiteatra te se samo nastavljaju u smjeru prema jugu, gdje se krivina amfiteatra okreće prema perimetru grada. (...) Malo po malo otkrio sam ulaz na južnom kraju kraće osi iza kojega se nakon nekoliko stepenica nadesno i nalijevo pojavljuje hodnik koji mora da je vodio do stepeništa ili galerije. (...) Kopajući s jedne i druge strane krivulju pojasa posrećilo mi se, jer se samo oko te krivulje sada vidi devet cijelih lukova i sedamnaest nedovršenih, a među cijelima jedan na sjeveroistoku izgleda kao izlaz za nuždu.«¹³

Don Frane Bulić nastavio je Carrarina istraživanja u više navrata (1909. - 1912., 1913. - 1914., 1917. - 1919.). Ne samo da je otvorio perimetralne zidove i pilone te gotovo u potpunosti otkrio amfiteatar, već je otkupio i zemljište. U svojoj studiji o salonitanskim spomenicima iznosi opažanja o strukturi amfiteatra:

»Unutra je imalo gledalište (*cavea*) istu veličinu kao s južne strane, s koje je perimetralni zid bio visok do 24, 80 m, a po tom je imao tri kata, ako ne četiri. Amfiteatar mjeri u dužini u osi od istoka prema zapadu 125, 30 m, a u širini od sjevera prema jugu 102, 42 m. Arena pak ima u osi dužinu 66, 90 m, a u širini 43, 42 m.«¹⁴

Ejnar Dyggve posvetio je studiju izgledu i funkciji salonitanskoga amfiteatra nadopunivši Bulićeva istraživanja manjim sondažnim zahvatima. Amfiteatar je imao tri kata, od čega su dva donja imala otvore s lukovima, a među njima su se nalazili polustupovi s dorskim, od-

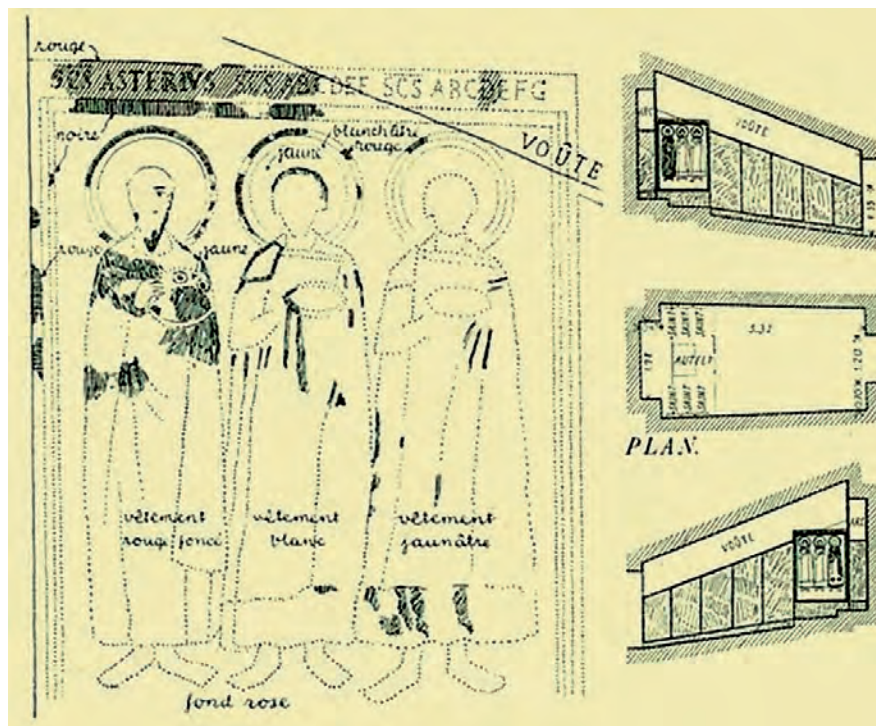
Slika 7
Rekonstrukcija amfiteatra (Ejnar Dyggve)

11 D. Božić-Bužančić 1970, str. 145-159.

12 I. Babić 1982-1983, str. 69.

13 F. Carrara 1991, str. 162.

14 F. Bulić 1986, str. 72.

Slika 8
Crtež salonitanskih martira u istočnom oratoriju amfiteatra

nosno jonskim kapitelima. Na trećem katu su bili samo manji četverokutni otvori, također međusobno odijeljeni polustupovima (atik). Gledalište je počivalo na supstrukcijama unutrašnjih hodnika, a sastojalo se od dva menijana i galerija na vrhu. Analizirajući spomenik Dyggve ističe neobičnu sličnost kružnih i radijalnih sustava dijeljenja publike s rimskim Kolosejem, a dodavanjem drugoga kružnog hodnika salonitanski amfiteatar bio bi po konstrukciji poput rimskoga uzora. Njegovu izgradnju povezuje s podizanjem novih bedema godine 170. smatrajući ih jedinstvenim arhitektonskim sklopom. Istovremenost gradnje, po mišljenju Duje Rendića-Miočevića, je upitna s obzirom na način uklapanja monumentalne građevine unutar znatno inferiornijega sustava fortifikacijske arhitekture.¹⁵ To je neosporno potvrđeno zaštitnim istraživanjima godine 2005. i 2006. koja je provodio Konzervatorski odjel u Splitu. Tada je otkriven dio zapadnih bedema kojima je obuhvaćen jugozapadni ugao amfiteatra sa zapadnim vratima. Prilikom trasiranja novih bedema skinut je vanjski plašt s arkadama te se na tom mjestu gradske zidine prislanjaju direktno na radijalne zidove supstrukcija

gledališta potpuno zatvarajući amfiteatar s vanjske strane kao i njegova zapadna vrata. Na isti način unutar amfiteatra pružaju se i sjeverni bedemi grada što je otkriveno već Bulićevim istraživanjima te je očito najmonumentalnija salonitanska građevina integrirana poput bastiona u sjeverozapadnome uglu gradskih fortifikacija.¹⁶

Zapadna vrata amfiteatra otkrivena su prilikom posljednjih istraživanja. Tada je pronađen ranokršćanski kapitel, iz 5.-6. stoljeća, ukrašen akantom poput onih iz ranijih arheoloških iskopavanja (Francesco Carrara, Ejnar Dyggve, Franko Oreb). Ti kapiteli pripadali su nekom kulturnom prostoru podignutom ili adaptiranom unutar amfiteatra, vjerojatno pravokutnoj podzemnoj prostoriji u samom središtu arene povezanom s poznatim oratorijima u supstrukciji gledališta. Njihovi zidovi su bili ukrašeni freskama martira stradalih u areni za Dioklecijanovih progona. Među prikazanim mučenicima bio je đakon Asterije čije je ime još bilo vidljivo u trenutku otkrića. Martir Asterije pokopan je na obližnjoj nekropoli na Kapljuču, gdje se nad njegovim grobom podiže cemeterialna bazilika. U kasnoj antici kada amfiteatar gubi svoju prvobitnu

15 D. Rendić-Miočević 1977, str. 56-57; E. Dyggve 1933, str. 138-145.

16 J. Jeličić-Radonić 2008, str. 35-44.

namjenu postaje idealni prostor trijumfa kršćanstva na mjestu stradanja salonitanskih mučenika. Tu su se na dan njihova martirija održavale memorijalne procesije.¹⁷

Otvoreno je pitanje nastanka salonitanskoga amfiteatra. Premda su prvi istraživači, poput don Frane Bulića, smatrali da potječe iz ranijega razdoblja, Ejnar Dyggve je datirao njegovo podizanje u kontekstu novih zapadnih bedema, što je prihvaćeno u literaturi. S obzirom na njegove konstruktivne i dekorativne karakteristike, vrlo slične rimskom Koloseju, te njegov monumentalni oblik i izgled vjerojatno nije izgrađen prije Flavijevaca. S obzirom da se nalazi u osi dekumana, najstarijega dijela grada (*Urbs vetus*), prvotna građevina znatno skromnije veličine i ukrasa poput ranocarskih amfiteatara, mogla je biti započeta već za julijevsko-klaudijevskoga razdoblja kada Salona postaje glavni grad rimske provincije Dalmacije.

Basilica occidentalis

Uz glavnu gradsku ulicu (*Via principalis*) gotovo po sredini *Urbs occidentalis* nalazi se ranokršćanska trobrodna bazilika. Istraživao je Ejnar Dyggve tridesetih godina

20. stoljeća. Zbog njezina položaja u zapadnom dijelu grada, nazvao je *Basilica occidentalis*. Od toga vremena nisu vođena arheološka istraživanja na tom lokalitetu te je bazilika zatrpana i nedostupna. Svi zaključci o njoj temelje se isključivo na Dyggveovim opisima i nacrtima. Prema tim podacima bazilika je bila duga 46 m, široka 20,20 m, a datirana je u 6. stoljeće poslije Krista.¹⁸

»Iz Dyggveova tlocrta očito je da je objekt bio sačinjen iz dva jasno diferencirana dijela, koji su ga, više definirala kao arhitektonski kompleks negoli kao jedinstven spomenik. Oba su dijela bila približno jednake duljine – vertikalna linija u smjeru S-J dijeli taj 46 m dugi pravokutnik u dva manja, no još uvijek izdužena pravokutnika od kojih je onaj istočni u srednjem svom, završnom dijelu imao, čini se, izbočenu polukružnu apsidu. Od objekta, polazeći uvijek od tlocrta, pouzdana je samo njegova zapadna i sjeverna strana (zid) i još neki dijelovi uz ovu posljednju.«¹⁹

Na osnovi Dyggveove rekonstruirane skice vođene idejom pune arhitektonske simetrije u južnom dijelu koji nedostaje, Duje Rendić-Miočević ističe da nije sigurno o

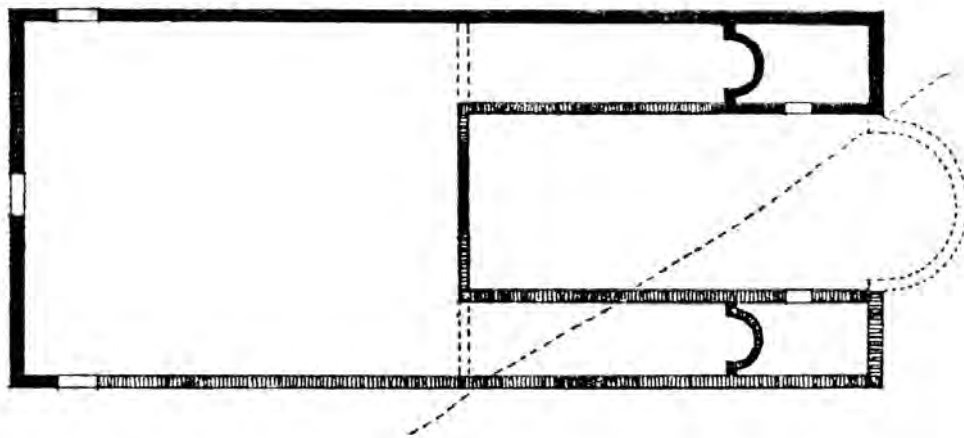

Slika 9
Pogled na amfiteatar s istočne strane

17 E. Dyggve 1933, str. 35-150; J. Jeličić-Radonić 2009, str. 61.

18 Prva objava E. Dyggve 1934, str. 249, Fig. 15, a potom i u pregledu solinskih ranokršćanskih spomenika E. Dyggve 1951, str. 59 i d., fig III, 23. Usp. F. Buškariol 1988, str. 279.

19 D. Rendić-Miočević 1991, str. 380.

Slika 10
Basilica occidentalis (Ejnar Dyggve)

kojem se tipu ranokršćanske arhitekture radi: o trobrodnoj bazilici s bočnim brodovima odvojenim stupovima ili o jednobrodnoj crkvenoj građevini slobodnoga tipa sa samostalnim aneksima odvojenim punim zidom. Rendić-Miočević ostavlja mogućnost drugih rješenja u skladu s domaćim graditeljskim tradicijama.²⁰

Zapadna nekropola

Od zapadnih vrata najstarijega dijela rimske Salone, *Porta Graeca*, pružala se cesta prema zapadu u pravcu Trogira uz koju je prema rimskom običaju formirana nekropola. U literaturi 19. stoljeća nazvana je *Hortus Metrodori* prema jednom tada pronađenom natpisu (CIL 3, 2207), dok se u novije vrijeme rabi naziv zapadna nekropola.²¹ Nakon proširenja grada izgradnjom bedema godine 170., za cara Marka Aurelija, dio nekropole se zatekao unutar gradskoga areala čime je prestao biti u funkciji pa su mnogi nadgrobnji spomenici poslužili kao građevinski materijal novih fortifikacija.

Istraživanja zapadne nekropole započeta su u 19. stoljeću, nakon osnutka Arheološkoga muzeja u Splitu, pod vodstvom njegova prvog ravnatelja Carla Lanze. Iako o svojim iskapanjima od 1821. do 1828. redovno obavještava austrijske vlasti, u stručnoj literaturi nije ništa objavio. Tek sredinom stoljeća njegov sin Francesco Lanza donosi opis prvih istraživanja:²² »Iskopavanja 1823. su

vršena na položaju sjeverno od ceste za Trogir kod puta za Paraća kuće, 1824. na dva mjesta, s južne strane ceste za Trogir, uz solinske bedeme, te zapadnije, sa sjeverne strane, na položaju poznatom kao *in horto Metrodori*.«²³

U duhu sakupljačkih istraživanja, ona su započeta upravo na tom mjestu jer se smatralo da bi se tu mogao pronaći veći broj spomenika. Godine 1823. pronađene su urne s kostima te sitnim materijalom (nakit i drugi predmeti). U iskapanjima godine 1824. uočene su ukopne rake, koje su uglavnom bile opljačkane još u antici. U njihovoj blizini zamijećen je i manji broj ukopnih urni, koje su bile netaknute. Pronađeno je i dvadesetak nadgrobnih natpisa. Godinu dana kasnije, 1825., Lanza vrši iskopavanja sa sjeverne strane ceste za Trogir, nešto zapadnije nego godinu prije: »I ovdje su pronađeni zatrpani ljski kosturi, međutim, pokriveni crjepovima poredanima poput krova. (...) Osim tih i drugih predmeta manje vrijednosti, prikupljeni su još neki dragocjeniji predmeti unutar urni, na primjer: prsten od ambre, koji prikazuje cijeloga, urezanog reljefno, nagoga dječaka koji grli divlju svinju, crveni jasper na kojemu je urezan dječak koji prikuplja klasje, nedovršen rad, kao što se primjećuje općenito na većem broju gema pronađenih u Saloni. Izvan urni pronađene su, rasute po terenu, kao i obično, mnoge ampule od stakla, mnoge medalje od srebra i bronce, više ili manje rijetke, među kojima jedna srebrna, veoma

20 D. Rendić-Miočević 1991, str. 379-389.

21 N. Cambi 1985-1986, str. 65.

22 O zapadnoj nekropoli F. Lanza 1856.

23 F. Buškariol 1988, str. 281. Lanza je 1823. kopao na kat. čest. 4119 i 4120, a 1824. na 4125/2.

dobro sačuvana, od Mariniane supruge Valeriana, s natpisom *Divae Marinianae* na licu i *conseratio* na naličju gdje se vidi paun koji je podiže u nebo.²⁴

Na lokalitetu Martinčevo, oko 100 m jugozapadno od *Porta Graeca*, neposredno uz glavnu komunikaciju koja je prolazila po sredini prvotno slobodno formiranoga suburbija, uočio je Carlo Lanza početak kiklopskoga zida, murazzo, te započeo iskopavanja 1826./27. Tom prigodom otkrio je impresivan mauzolej s bogato ukrašenom arhitekturom i brojnim skulpturama rimske obitelji Lollia, koji je samo preliminarno objavio njegov sin Francesco Lanza.²⁵

»Potom su se pojavili kapiteli, komadi stupova i pilastara, frizova, stropova koji se odlikuju takvom točnošću oblikovanja i preciznošću urezivanja da su vrijedni divljenja i vjerojatno pripadaju zlatnom dobu Augusta. Osim toga, pronađeni su neki kipovi i određena količina različitih i raznovrsnih ulomaka. Iz svega toga se mogao složiti arhitektonski red (T. VIII) čiji dijelovi ne slijede u svemu Vitruvijske mjere propisane za korintski red, nadasve što se tiče kapitela i arhitrava (...) U skladu s tim redom napravljen je ovdje jedan otmjeni strop (T. IX) s kasetama simetrično podijeljenim i urezanim istim brižljivim dlijetom, sav od domaćeg bijelog vapnenca, premazan štukom, na kojemu se

posebno mogla primijetiti lijepa tirkizna boja na površini stropa i crvena kojom su bile ukrašene udubine u kojima su se nalazili ispune kao tzv. *fusajoli* i također praznina između konzola u skladu s onim što je bilo primijećeno na ostacima hrama Herkula u Agrigentu i Selinuntu koji se čuvaju u Palermu, kao i one otkrivene u Pireju i Ateni koje su od velike važnosti jer nam daju ideju o maniri bojanja kamena kojom su stari narodi posebno Grci ukrašavali arhitektonske spomenike. Neki zakrivljeni frizovi koji nisu padali okomito na arhitrav već su se podizali lagano zakrivljeno, osim nekih ostataka spiralno kaneliranih stupova, davali su za naslutiti da je građevina kojoj su ti ostaci pripadali bila kružnog oblika s pravokutnim vestibulom s prednje strane, analogno drugim sličnim starim građevinama od kojih su nam sačuvani tlocrti. S obzirom na okolnosti, o kojima smo već prethodno govorili, o grobovima i kipovima na istome lokalitetu od kojih su posljednji prepoznati po istim portretima, skloni smo smatrati da je građevina o kojoj je ovdje riječ bila mauzolej neke od najimućnijih i najglasovitijih rimskih obitelji, točnije ugledne obitelji Lollia. S obzirom da se na podnožju jednog od tih kipova, čiji bi broj prema prepoznatim ulomcima trebao biti najmanje osamnaest, nalazi natpis *LOLLIAE SECVNDAE FILIAE*.²⁶

Slika 11
Prijedlog rekonstrukcije korintskoga reda mauzoleja Lollia
(po Francescu Lanzi)

Slika 12
Crtež kasetiranoga stropa mauzoleja obitelji Lollia
(po Francescu Lanzi)

24 F. Lanza 1856, str. 29.

25 F. Buškariol 1988, str. 278.

26 F. Lanza 1856, str. 33-34, T.VIII-XII.

Slika 13
Skulptura Lolije Sekunde (po Francescu Lanzi)

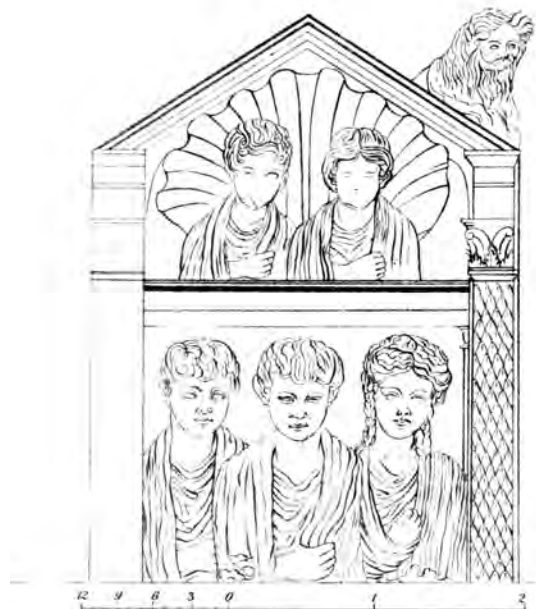

Slika 14
Portret iz mauzoleja obitelji Lollia

Među brojnim skulpturama od kojih su samo neke do danas sačuvane, poput navedenog kipa kćeri Lolije Sekunde, ističe se portret starijega muškog člana te obitelji, također pokopanog u mauzoleju. Impresivni izraz naglašenih realističnih crta lica skulpture rimskoga građanina nadnaravne veličine vjerojatno s togom ili palijem, izrađen od vapnenca, pokazuje visoke umjetničke domete salonitanskih klesarskih radionica posljednjih desetljeća 1. stoljeća prije Krista.²⁷

Na tom dijelu zapadne nekropole pronađeni su, osim mauzoleja obitelji Lollia, i drugi nadgrobni spomenici, poput stele u obliku edikule s pet likova u dubokom reljefu, poznate samo po sačuvanom crtežu. Na steli sa zabatom oslonjenim na reljefno izvedenim stupovima i stiliziranim kapitelima prikazana su poprsja pokojnika i to dva unutar rastvorene školjke u gornjem dijelu i tri u donjem dijelu. Na rubovima zabata su akroteriji u obliku lavova od kojih je sačuvan samo onaj na lijevoj strani.²⁸

Nakon Carla Lanze dio zapadne nekropole izvan zidina grada istražuje Francesco Carrara od 1844.²⁹ do 1848.³⁰ Carrara je nastojao istražiti pružanje monumentalnoga zida, murazza, za koji zaključuje da je, postojeći tu od ranije, u rimsko vrijeme poslužio kao razdjelnica između

Slika 15
Crtež stele sa zapadne nekropole (po Francescu Lanzi)

27 N. Cambi 2000, str. 33, 246, T. 16, kat. br. 21; N. Cambi 2005, str. 15-16, sl. 10.

28 N. Cambi 2005, str. 37, sl. 45 (crtež Rafe Martinija).

29 Bilježi slučajni nalaz na kat. čest. 4125/2 (Arhiv Arheološkoga muzeja Split 54/1846).

30 F. Buškariol 1988, str. 281. Od 1846. do 1847. istražuje na kat. čest. 4125/2, 1614, 1616 i 1617 (Arhiv AMS bb 28 i 24 iz 1848).

Slika 16
Pogled na zapadne bedeme s označenim dijelovima nadgrobnoga spomenika Pomponije Vere

javne ceste koja je vodila prema Trogiru i zapadne nekropole. Prateći »kiklopsku gradnju« do njezina završetka, iskopao je niz sarkofaga, nadgrobnih natpisa te dva mauzoleja na samom kraju.³¹ Prilikom tih istraživanja Carrara je otkrio dio zapadne nekropole, otkupio dio zemljišta te po prvi put prezentirao nalaze kao arheološki park.

Don Frane Bulić godine 1899. otkupljuje zemljište na zapadnoj nekropoli i slučajne nalaze među kojima se ističe mramorni sarkofag Valerija Dinenta,³² u potpunosti očuvan i neopljačkan. S iskapanjima započinje godine 1901. kada proširuje područje istraživanja zapadne nekropole te ponovno uređuje lokalitet *in horto Metrodori*.³³ Godine 1903. izvađen je nadgrobni spomenik Pomponije Vere³⁴ iz zapadnih gradskih bedema te rekonstruiran u vrtu Arheološkoga muzeja. Zatim 1904. i 1905. istražuje stariji dio nekropole, koji je većim dijelom ostao unutar gradskih bedema, a manjim izvan njihova pojasa.

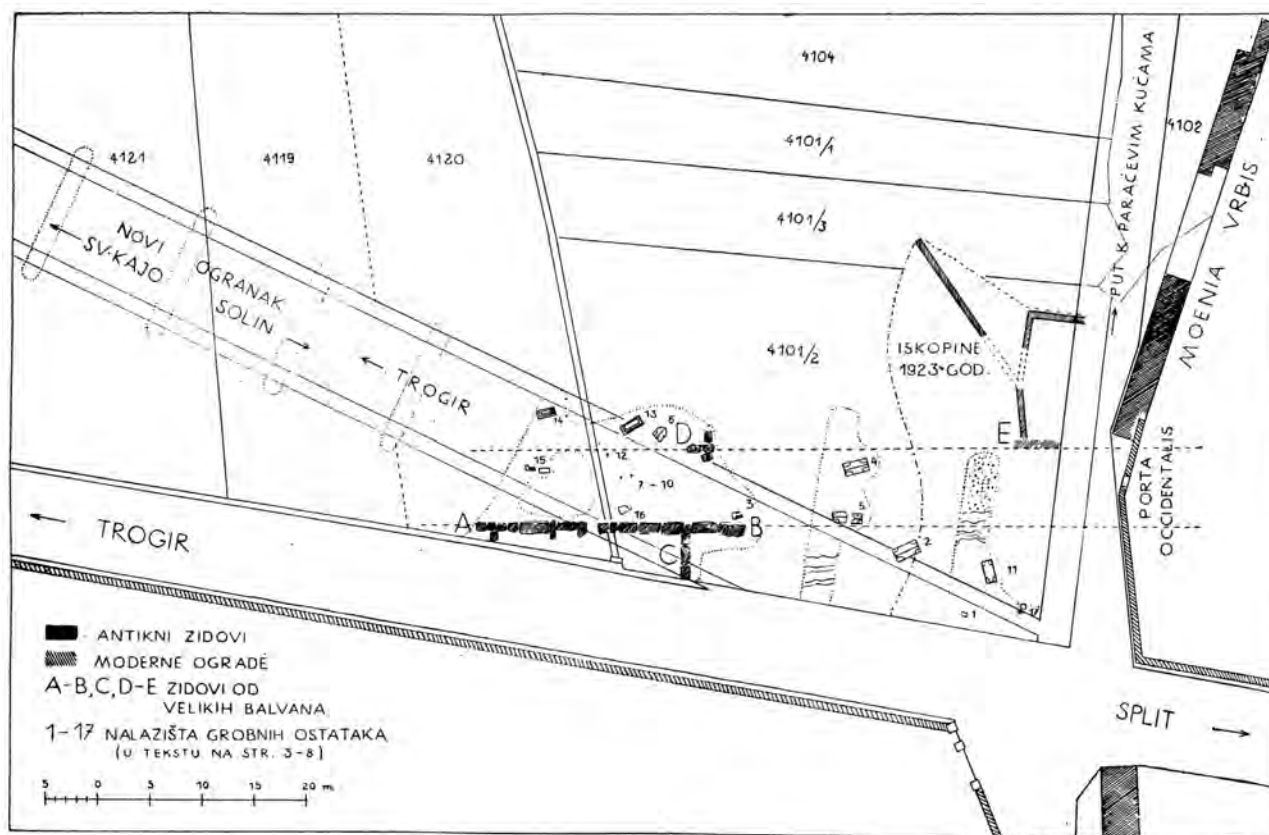
Slika 16a
Nadgrobni spomenik Pomponije Vere nakon rekonstrukcije

31 Problematiku tzv. kiklopskih zidova proučava i R. F. Burton 1876. te navodi: »(...) Da bismo pregledali ovaj zid, stigli smo do krajnje njegove zapadne vidljive točke na zemljištu gosp. P. Gerčića, ispod sadašnje državne ceste, do lokaliteta nazvanog Stačun. Nismo našli dva mauzoleja koja spominje opat Carrara ni dvije baze sarkofaga o kojima govori prof. Lanza, ali smo našli da na južnom pročelju kiklopskog zida strše ostaci kule...« Usp. *Fortuna Critica* 1988, str. 292.

32 Pronađen 1891. na kat. čest. 1434, oko 250 m udaljen od lokaliteta *horto Metrodori*. Usp. F. Bulić 1986, str. 60.

33 F. Buškariol 1988, str. 281. Kat.čest. 4125/2.

34 F. Bulić 1986, str. 60.

Slika 17

Tlocrt zapadne nekropole na početku istraživanja (po Mihovilu Abramiću)

»Izvan areala zidinama utvrđenog grada ostali su još neki dijelovi zapadne nekropole. To je možda za sada najsjeverniji poznati nalaz, ukupno jedanaest nadgrobnih natpisa nađениh na kat.čest. 3936, istočno od amfiteatra, a sjeverno od bedema. Vjerojatno je dio zapadne nekropole imalo groblje kod amfiteatra, možda jedan cehovski odjeljak zapadne solinske nekropole. Gladijatorske urne su nalazene u blizini Paraćevih kuća, na kat. čest. 3947 i 3947/2.«³⁵ Veće radove poduzima na dijelu nekropole izvan gradskih bedema godine 1909./10.,³⁶ dok manje nalaze bilježi 1914. i 1916., a posljednja iskapanja na zapadnoj nekropoli provodi 1925.³⁷

Mihovil Abramić godine 1932. istražuje gotovo na istom položaju gdje je radio i Carlo Lanza godine 1823. te zaključuje da murazzo ne može biti obrambeni zid iz pre-

drimskoga vremena:³⁸ »Ne, tzv. murazzo nije grčka građevina i nema nikakve obrambene svrhe. Naprotiv, to je zid rimskog porijekla i to iz rane carske periode, to je bio zid koji je opkoljavao grobni areal zapadne salonitanske nekropole, koja se prostirala uzduž trogirске ceste (*via Traguriana*) i tobožnje kule su četverokutne ograde pojedinih nadgrobnih ćelija.«³⁹ Također navodi da je, osim nekih izuzetaka, zapadna nekropola isključivo antičko groblje te ističe sljedeći nalaz: »U ovoj, zapadnoj nekropoli, pronađen je u blizini amfiteatra, lijepi sarkofag s epigrafom Homonoea Zosime, ukrašen s četirima genijima godišnjih doba. Ovaj se komad stavlja među najstarije salonitanske spomenike ove vrste.«⁴⁰

Na sarkofagu Homonoee Zosime i njezina supruga Septimija Lucija, pored natpisa u tabuli s ansama ukraše-

35 F. Buškariol 1988, str. 279.

36 F. Bulić 1910, str. 3 i d.

37 F. Buškariol 1988, str. 282. Kat. čest. 1434/7.

38 F. Buškariol 1988, str. 281. Abramić istražuje na kat. čest. 4102/2, 4121, 4119 i 4120.

39 M. Abramić <1949>, str.11.

40 M. Abramić <1949>, str.18; CIL 3, 2353.

nim rozeta na prednjoj strani, prikazani su eroti godišnjih doba. S lijeve je strane erot odjeven u kratku potpasanu tuniku s prebačenom hlamidom preko lijevog ramena i kapom na glavi te drži u desnoj ruci spuštenu niz tijelo zeca, a uzdignutom lijevom trsku. Pored njega je nagi erot proljeća samo s prebačenom hlamidom na ramenu i košarom punom cvijeća koje desnom rukom hvata za stabljiku, a nedostaje mu glava. Nasuprot je nagi erot ljeta sa srpom u ispruženoj desnici i klasjem u lijevoj ruci te nagi erot jeseni s prebačenom hlamidom na ramenu i ovjenčan grozdovima na glavi pruža desnicu prema košari prepunoj jesenskih plodova. Na bočnim stranicama sarkofaga su eroti s girlandama povezanim vrpčama i prebačenim preko ramena. Premda je sarkofag od prokoneškoga mramora, izrađen je u lokalnoj radionici s uobičajenim i često primijenjenim motivima na salonitanskim nadgrobnim spomenicima.⁴¹

U sklopu trogodišnjih istraživanja koje su u Saloni vodile ekipe jugoslavenskih i američkih istraživača godine 1970. pristupilo se sondažnom i revizijskom iskopavanju lokaliteta *in horto Metrodori*. Rezultate tih iskopavanja iznio je već iste godine Ante Rendić-Miočević.⁴² Istraživanje je započeto na krajnje zapadnom dijelu lokaliteta (sjeverno od murazza do točke Y, gdje je godine 1891. pronađen sar-

kofag Valerija Dinensa i Atije Valerije). Iako se očekivalo, nije se naišlo na tragove nekropole ili arhitekture. Pronađena je veća količina keramike. Potom se pristupilo iskopavanju u južnom dijelu lokaliteta, bliže samom murazzu.

»Otkopano je nekoliko grobnih komora od kojih su najbolje sačuvane dvije spojene kasnoantičke grobne komore tipa *a pozzo* iznutra ožbukane, s ulaznim vratima i svodom koji se urušio. Nađeno je i više pojedinačnih grobova građenih tipičnom kasnoantičkom tehnikom, zatim jedan grob u amfori, te jedan dječji kostur izvan zidanih grobnica. Tragovi arhitekture, sačuvane samo u temeljima pokazuju veoma lošu kvalitetu zidanja.«⁴³

Tijekom tih revizijskih iskopavanja murazza u njegovim temeljima uočena je karakteristična rimska tehnika zidanja (klesanci srednje veličine vezani malterom) te istovremenost njegove izgradnje s gradnjom prvih grobnica na tom prostoru. Stoga je zaključeno da otpada svaka pretpostavka da je murazzo građen u predrimskom razdoblju kao fortifikacijski objekt helenističke aglomeracije. Na temelju pronađenih predmeta vrijeme izgradnje murazza smješteno je u 1. stoljeće poslije Krista.

U sklopu zaštitnih arheoloških istraživanja provedenih 1986., na dijelu Sektora III otkriven je dio zapadne

Slika 18

Crtež sarkofaga Homonoieje Zosime sa prikazima erota četiri godišnja doba (po Francescu Lanzi)

41 N. Cambi 2005, str. 140, sl. 208; N. Cambi 2010, str. 50-51, 114, kat. br. 87, T. L 1.

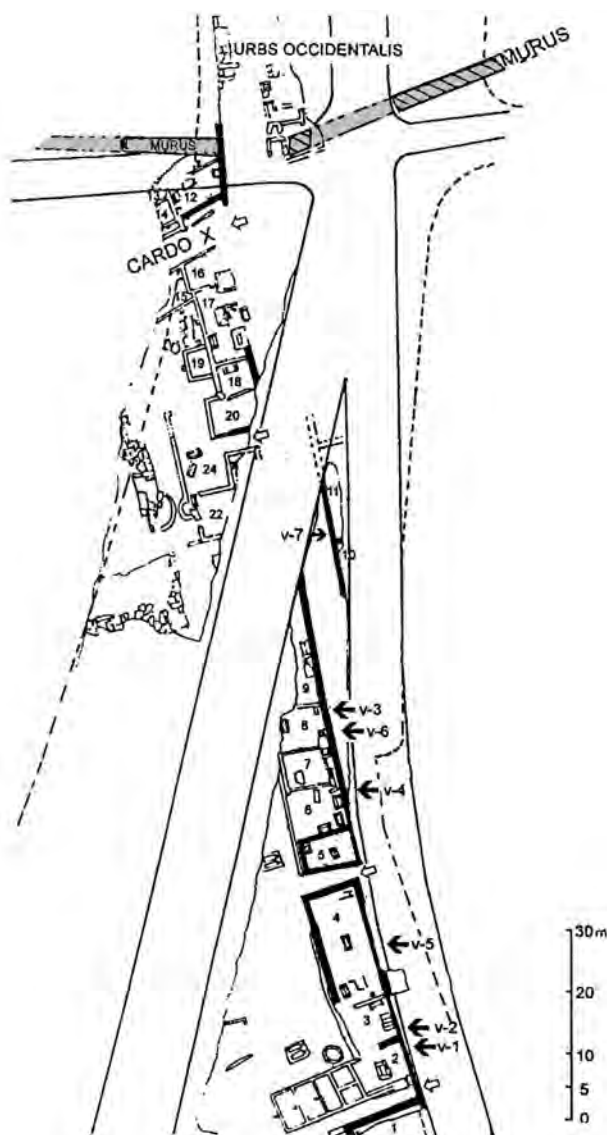
42 Istraživanja su vodili Arheološki muzej u Splitu i Rutgers University New Brunswick, New Jersey. Usp. A. Rendić-Miočević 1970, str. 113-118.

43 A. Rendić-Miočević 1970, str. 115.

nekropole izvan bedema s pojedinim segmentima sjevernog i južnog murazza:

»Murazzo je građen od velikih blokova dimenzija od 1,5 do 6 m dužine. Južno od kaštelanske ceste otkriven je u dužini od 70 m, a sjeverno samo u dužini od 3 m, i to u najnižem redu kamenja. Prilikom gradnje bedema upotrebljavani su i blokovi murazza. Najviša sačuvana visina murazza je veća od 4 m tako da nekropola nije bila vidljiva sa ceste. Građen je istovremeno, ali ne neprekinutim slijedom, već je gradnja započinjana na nekoliko mjesta istovremeno. Blokovi su vezani žbukom. Lice murazza koje gleda na nekropolu bolje je obrađeno od onog okrenutog nekropoli. U grobne parcele ulazilo se s ceste - otkriveno je 8 vrata na murazzu, kao i dva prolaza između grobnih parcela. Osnovna organizacija nekropole nastala je istovremeno s murazzom. Kasnije, u razdoblju od 1. do 4. stoljeća više je puta reorganizirana, a grobne parcele pregrađivane. Često se događa da su mlađi grobovi uništili starije. (...) Ukupno je istraženo 17 parcela. Na sjevernom dijelu otkrivene su parcele u dva reda, a izvan njih uz sjeverni profil pronađene su dvije velike kamene konstrukcije. Građene su od velikih kamenih blokova, a nije im, budući da nisu otkopane u cijeloj površini, moguće sa sigurnošću utvrditi namjenu. (...) Na zapadnoj nekropoli (dijelu izvan grada) pronađena su 562 groba. (...) Zajedno s grobovima otkrivenim unutar grada ukupan broj istraženih grobova iznosi 615. Izuzetno značajan nalaz je otkriće nadgrobne ploče s natpisom u kojemu se spominje riječ PISCINA. Naime, do sada nije bilo točno poznato značenje te riječi koja se često javlja na natpisima u rimskoj provinciji Dalmaciji. Ovim nalazom postaje očito da se ona upotrebljava da bi se označio grob. Na nekropoli su otkrivena 22 sarkofaga od kojih je osam s natpisima, a dva s figuralnim prikazima. Na fragmentiranom dječjem sarkofagu prikazana su dva Erota koji pridržavaju girlandu. Sarkofag označen brojem 21 najvrjedniji je pokretni nalaz. Mramorni atički sarkofag s poklopcem izrađen je u obliku ležaljke s prikazom Erota u berbi grožđa. Odluku se bogatstvom detalja i visokom kvalitetom rada. Ovo je do sada u svijetu jedini sarkofag ovog tipa koji je u potpunosti sačuvan. Na žalost, bio je opljačkan. Pronađeno je više od 100 nadgrobni natpisa i ulomaka natpisa.«⁴⁴

Nakon zaštitnih istraživanja zapadne nekropole 1986./87. Željko Miletić detaljno razrađuje problematiku murazza. Navodi kako nije riječ o jednom, već o dva paralelna zida u funkciji bočne potpore ceste i ogradnog zida

Slika 19

Tlocrt zapadne nekropole istražene tijekom zaštitnih iskopavanja 1986.-1987. (po Željku Miletiću)

nekropole. Naime, uz antičku cestu prema Trogiru organizirana je nekropola formiranjem pojedinih parcela (*hortus*) u tehnici rustičnoga *opus quadratum* od megalitskih blokova (u pravilu duži od 1 m, premda pojedini primjerci dosežu veličinu od 4 do 6 m, visine od 0,3 do 1 m, ustaljene debljine 0,8 m.) Ulazi su postavljeni direktno s antičke ceste. Murazzo se nije kontinuirano pružao već je ritmički isprekidan prolazima širine 3-4 m, što je omogućavalo pristup nekropoli sa strane polja. Vrijeme nastanka murazza i

44 J. Mardešić 1988, str. 311-312.

zapadne nekropole neosporno pokazuju dosad otkriveni nadgrobni spomenici koji uglavnom potječu iz prve polovine 1. stoljeća poslije Krista, osim onih nešto ranijih iz mauzoleja Lollia. Prema tome se vidi, kako navodi Željko Miletić, da zapadna nekropola cijelom dužinom nastaje približno istovremeno što uključuje izgradnju murazza te određuje dataciju: »Očita je jedinstvena graditeljska koncepcija, iako su segmenti zidani na više mjesta odjednom ili u kraćim vremenskim razmacima. (...) Izgradnja murazza datirana je u prva dva desetljeća 1. st. po. Kr.«⁴⁵

U studiji posvećenoj salonitanskim nekropolama Nenad Cambi sažeo je razvojne faze nastanka zapadne nekropole.

Prva faza, do 2. stoljeća poslije Krista: »Najveći broj grobnih građevina približno su pravokutnog ili kvadratnog tipa, izrađene od velikih blokova kamenja. U središtu nekih parcela postoji povišenje na kojem je po prilici stajao središnji nadgrobni spomenik koji je pripadao vlasniku parcele. U većini slučajeva to je najvjerojatnije bila ara. Što se tiče pokopa, uglavnom se radi o urnama, a tek u rjeđim slučajevima o skeletnom pokapanju.«⁴⁶

Druga faza, tijekom 2. stoljeća poslije Krista: »Dolazi do znatnih promjena u organizaciji nekropole. Čini se da se ponekad ruše zidovi grobnih ograda od velikih blokova. Novi pokopi su uglavnom sarkofazi i oni se ukopavaju

u niže slojeve, tako da često uništavaju ranije ukope. Osim sarkofaga pojavljuju se i duboke zidane rake koje pokriva kamena ploča, koji se prema jednom natpisu mogu od sada nazivati *piscinae*.«⁴⁷

Treća faza, druga polovina 3. i početak 4. stoljeća poslije Krista: »Postojeće grobne parcele postaju pretijesne pa se pokapanje širi i prema sjeveru. Vjerojatno tada dolazi do još znatno većeg uništavanja postojećih area-
la. Sad su praktički svi pokopi skeletnog karaktera. Osim jednostavnih pokopa (najvjerojatnije u drvenoj raci) bilo je pokopa u sarkofazima, u piscinama i grobnicama koje se sad javljaju: grobnim komorama presvođenim jednostavnim svodom i malim ulazom na pročelju koje služi za uvlačenje pokojnika. Nema dvojbe da su ove posljednje derivirale od piscina. Na dijelu koji je iskopao Bulić došlo je i do proširivanja ranijih parcela. Manji je broj pokopa kršćanski, ali je očito da njihov broj nije veliki. Čini se da je nekropola u početku 4. st. vrlo rijetko upotrebljavana.«⁴⁸

Najveći broj pokopa očito je iz ranog carskog doba. Međutim, vrlo je vjerojatno da je određen broj grobova bio iz kasnorepublikanskog ili carskog doba. Oni su se vjerojatno nalazili uz sama zapadna vrata grada. Nažalost, o tom dijelu nekropole vrlo malo znamo. Tu je otkopana grobnica Lollia koja je ležala na položaju Martinčevo u zapadnom (novijem) dijelu grada.«⁴⁹

45 Ž. Miletić 1988-1989, str.49-70

46 N. Cambi 1991, str. 21-22.

47 N. Cambi 1991, str. 22.

48 N. Cambi 1991, str. 22.

49 N. Cambi 1991, str. 22-23.

Kratice

- BASD = Bulletino di archeologia e storia dalmata
CIL 3 = Corpus inscriptionum Latinarum, vol. 3, Berlin 1873 (ed. Th. Mommsen); Suppl., Berlin 1902 (ed. O. Hirschfeld)
VAHD = Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku

Literatura

- M. Abramić <1949> Mihovil Abramić, *Zapadna nekropola antikne Salone*, VAHD 52/1935-1949, Split <1949>, 1-18.
- M. Abramić 1953 Mihovil Abramić, *Bilješka o zapadnom bedemu antikne Salone*, VAHD LV, Split 1953, 162-165
- I. Babić 1982-1983 Ivo Babić, *Prilog poznavanju povijesti grafičke dokumentacije salonitanskih spomenika*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 8-9, Zagreb 1982-1983, 67-80.
- D. Božić-Bužančić 1970 Danica Božić-Bužančić, *Počeci zaštite i sabiranja umjetnina u Dalmaciji*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 18, Split 1970, 145-159.
- F. Bulić 1910 Frane Bulić, *Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori negli anni 1909 e 1910*, BASD 33, Split 1910, 3-66.
- F. Bulić 1986 Frane Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986.
- R. F. Burton 1876 Richard Francis Burton, *Il Murazzo ossia il muro lungo di Salona*, BASD 1, Spalato 1876, 169.
- F. Buškariol 1988 Frane Buškariol, *Pregled arheološke topografije Salone*, Mogućnosti 36, br. 3-4, Split 1988, 274-287.
- N. Cambi 1985-1986 Nenad Cambi, *Salona i njene nekropole*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 25, br.12, Zadar 1985-1986, 61-107.
- N. Cambi 1991 Nenad Cambi (uredio), *Antička Salona*, Split, 1991.
- N. Cambi 2000 Nenad Cambi, *Imago animi, Antički portret u Hrvatskoj*, Split 2000.
- N. Cambi 2005 Nenad Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split 2005.
- N. Cambi 2010 Nenad Cambi, *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji (od II. do IV. stoljeća)*, Split 2010.
- F. Carrara 1991 Francesco Carrara, *Topografija i iskapanja Salone*, Antička Salona, Split 1991, 99-203.
- E. Dyggve 1931 Ejnar Dyggve, *Porta suburbia I. Nova gradska vrata u Solinu*, Starinar VI, br. 3, Beograd 1931, 14-23.
- E. Dyggve 1933 Ejnar Dyggve, *L'amphitheatre*, Recherches à Salone, II, Copenhagen 1933, 33-150.

- E. Dyggve 1934 Einar Dyggve, *Salona christiana. Aperçu historique du developpment de la ville et de ses constructions sous l' époque paléochrétienne*, Atti del III congresso internazionale di archeologia cristiana, Ravenna 25-30 settembre 1932, Roma 1934, 237-254.
- E. Dyggve 1951 Einar Dyggve, *History of Salonitan Christianity*, Oslo 1951.
- E. Dyggve 1996 Einar Dyggve, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Split 1996.
- Fortuna Critica 1988 *Fortuna Critica (izvaci iz stručne literature)*, *Mogućnosti* 36, br. 3-4, Split, 1988, 288-298.
- J. Jeličić-Radonić 1997-1998 Jasna Jeličić-Radonić, *Nova istraživanja gradskih bedema Salone*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 37, Split 1997-1998, 5-36.
- J. Jeličić-Radonić 2007 Jasna Jeličić-Radonić, *Salona at the Time of Bishop Hesychius*, *Hortus Artium Medievalium* 13, br. 1, Zagreb 2007, 13-24.
- J. Jeličić-Radonić 2008 Jasna Jeličić-Radonić, *Amfiteatar i zapadni bedemi Salone*, *Tusculum* 1, Solin 2008, 35-44.
- J. Jeličić-Radonić 2009 Jasna Jeličić-Radonić, *The Cult of the Salona Martyrs in the Amphitheatre*, *Hortus Artium Medievalium* 15, br. 1, Zagreb 2009, 55-62.
- F. Lanza 1856 Francesco Lanza, *Monumenti Salonitani inediti*, Vienna 1856.
- J. Mardešić 1988 Jagoda Mardešić, *Izveštaj o zaštitnim arheološkim radovima na trasi splitske zaobilaznice kroz Salonu 1986/87*, *Mogućnosti* 36, br. 3-4, Split 1988, 309-314.
- Ž. Miletić 1988-1989 Željko Miletić, *Murazzo zapadne salonitanske nekropole*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 28, br. 15, Zadar 1988-1989, 49-70.
- A. Rendić-Miočević 1970 Ante Rendić-Miočević, *Salona. Lokalitet III »in horto Metrodori«*, *Arheološki pregled* 12, Beograd 1970, 113-118.
- D. Rendić-Miočević 1977 Duje Rendić-Miočević, *Antička Salona (Salonae) – povijesno-urbanistički i spomenički fenomen*, *Arhitektura* 31, Zagreb 1977, 53-69.
- D. Rendić-Miočević 1991 Duje Rendić-Miočević, *Salona Christiana (II). Basilica Occidentalis u tipologiji ranokršćanske arhitekture Ilirika*, *Antička Salona*, Split 1991, 379-390.

Summary

Jasna Jeličić-Radonić - Ana Sedlar

Topography of the Roman Salona (III)

The Salonitan *Urbs occidentalis*

Key words: Salona, *Urbs occidentalis*, bulwarks, town gate, amphitheatre, *basilica occidentalis*, western necropolis

The Salona's *Urbs occidentalis* was created at the time of the emperor Marcus Aurelius (170 AD) when, being pressured by the first barbaric attacks at the Roman Empire's borders, a new ring of bulwarks was erected around the suburbia west of the old town core (*Urbs vetus*). The new urban area encompassed the already built amphitheatre and a part of the necropolis that was used no more as of that time. Numerous tombstones were, therefore, used as building material in building of the new ring of bulwarks. In the late Roman époque, by the main town street (*Via Principalis*) a three vessel basilica was built. This paper presents a review of researches of the monuments in the western part of the town (*Urbs occidentalis*) performed so far.